

İbnu'l-Mukaffa' Ve Öldürülmesine Sebep Gösterilen Etmenler

Ibnul-Mukaffa And The Factors Caused His Death

Dr. Mehmet KUYANAY

Borsa İstanbul Kız Anadolu Lisesi

ORCID No: **

ÖZET

İbnu'l-Mukaffa'nın Arap edebiyatı ile İslâmî ilimlerdeki rolü ve katkısı günümüze kadar tartışılmıştır. Bu iddiaların doğruluğu veya yanlışlığı sıradan bir bilgi yanlışlığından ziyade bizi daha farklı noktaya götürecektir. Acaba İbnu'l-Mukaffa' toplumu ıslah etmeye çalışan bir reformist mi yoksa kendi dinini ve kültürünü Müslüman topluma empoze etmeye çalışıp onları sabote etmeye çalışan propagandist mi? Böyle bir kimliği olmamasına rağmen sadece kendi menfaati gereği siyaset ve devlet adamlarına iyi görünmeye çalışan sıradan bir memur mu? Bu soruların cevabını bulabilmek için onun öldürülme sebebinin iyi bilinmesi aydınlatıcı olacaktır. Eserleri üzerindeki derinlikli bir araştırma bu sorulara cevap teşkil edebilir. Onun tercüme ettiği eserlerin muhtevası ve hangi kültürden aldığı gibi konular üzerinde araştırmak ve düşünmek de konuyu aydınlatılabilir. Söz gelimi Kelile ve Dimne ile Fars tarihi ve yöneticileri ile ilgili eserlerin tercümesi doğal bir seyir içerisinde mi geliştiği yoksa Hint ve Fars kültürünü İslam kültürüne empoze etmenin çabası mıydı sorularına verilecek cevap daha aydınlatıcı olacaktır.

Bu çalışmada da İbnu'l-Mukaffa'nın ilmî ve edebî kişiliği ile birlikte onun öldürülmesine sebep gösterilen dinî ve siyasî etmenler mercek altına alınmıştır

Anahtar Sözcükler: İbnu'l-Mukaffa', Kelile ve Dimne, Nesir, Arap Edebiyatı, Kültür, Siyaset.

ABSTRACT

The role and contribution of Ibnu'l-Mukaffa in Arabic literature and Islamic sciences has been discussed until today. The truth or falsity of these claims will lead us to a different point, rather than an ordinary misinformation. Is Ibnu'l-Mukaffa' a reformist trying to reform the society or a propagandist trying to impose his own religion and culture on Muslim society and sabotaging them? Although he does not have such an identity, is he just an ordinary civil servant trying to look good to politicians and statesmen for his own benefit? In order to find the answers to these questions, it will be illuminating to know the reason why he was killed. An in-depth study of his works can provide answers to these questions. Researching and thinking about the content of the works he translated and from which culture he got it can also illuminate the subject. For example, the answer to the questions of whether the translation of works related to Kelile and Dimna and Persian history and rulers developed in a natural course or was it an effort to impose Indian and Persian culture on Islamic culture will be more enlightening.

In this study, the scientific and literary personality of Ibnu'l-Mukaffa, as well as the religious and political factors that caused his murder, were examined.

Keywords: Ibnu'l-Mukaffa', Kelile and Dimna, Prose, Arabic Literature, Culture, Politics

1-GİRİŞ

İbnu'l-Mukaffa'nın Arap edebiyatı ile İslâmî ilimlerdeki rolü ve katkısı günümüze kadar tartışılmıştır. Bu iddiaların doğruluğu veya yanlışlığı sıradan bir bilgi yanlışlığından ziyade bizi iki farklı noktaya götürecektir. Acaba İbnu'l-Mukaffa' toplumu ıslah etmeye çalışan bir reformist mi yoksa kendi dinini ve kültürünü Müslüman topluma empoze etmeye çalışıp onları sabote etmeye çalışan propagandist mi? Böyle bir kimliği olmamasına rağmen sadece kendi menfaati gereği siyaset ve devlet ricaline iyi görünmeye çalışan sıradan bir memur mu? Elbette ki bu soruların cevabını bulabilmek için onun öldürülme sebebinin iyi bilinmesi aydınlatıcı olacaktır. Eserleri üzerindeki derinlikli bir araştırma bu sorulara cevap teşkil edebilir. Belki üçüncü bir seçenek ise onun tercüme ettiği eserlerin muhtevası ve yazıldığı alan ile hangi kültürden aldığı gibi

konular üzerinde araştırmak ve düşünmektir. Söz gelimi *Kelile ve Dimne* ile Fars tarihi ve yöneticileri ile ilgili eserlerin tercümesi doğal bir seyir içerisinde mi geliştiği yoksa Hint ve Fars kültürünü İslam kültürüne empoze etmenin çabası mıydı sorularına verilecek cevap daha aydınlatıcı olacaktır.

Bu çalışmada da İbnu'l-Mukaffa'nın ilmî ve edebî kişiliği ile birlikte onun öldürülmesine sebep gösterilen dinî ve siyasî etmenler mercek altına alınmıştır.

2- İBNU'L-MUKAFFA'IN HAYATI ve İLMÎ KİŞİLİĞİ

2.1. Adı, Künyesi ve Nisbesi

Tam ismi Ebû Muhammed Abdullah Rûzbih b. Dâdeveyh¹ veya Ebû Muhammed (Ebû 'Amr) Abdullah (Rûzbih / el-Mübârek) b. el-Mukaffa' (Dâdeveyh)² olan Fars asıllı Abdullah İbnu'l-Mukaffa' Abbasîlerin ünlü kâtibi ve Arap edebiyatında nesrin öncüsüdür. Haccâc'ın vergi tahsildarı iken görevini kötüye kullandığı için kendisine yapılan işkence sonucu sakat kalan ve bundan ötürü "eli büzülmüş" anlamına gelen "Mukaffa' / المَقْفَعُ" lakabını alan bir Mecusî babanın oğludur.³ Elinin büzüşmesi, el ayasının kasılması ve parmakların da içe doğru çekilmesi şeklinde olmuştur.⁴

2.2. Yetiştirdiği Sosyal, Siyasî ve Dinî Çevre

Abdullah İbnu'l-Mukaffa' siyasî, sosyal, dinî ve ilmî koşulların hareketli olduğu bir dönem olan Emevîlerin son dönemi ile Abbasîlerin kuruluşuna denk gelen zaman diliminde (106/724-142/759) Basra'da yaşamıştır. Basra o dönemde önemli bir ilim merkeziydi. Basra'nın ilim merkezi olmasına Hz. Ömer'in buraya gönderdiği Abdullah b. Mesut, Hasan Basrî ve Hasan Basrî'nin ders halkasından ayrılarak Mu'tezile mezhebini kuran Vasıl b. Ata'nın önemli bir katkısı vardır.⁵ Halil b. Ahmed (ö. 175/791), *el-Kitâb*'in müellifi Sîbeveyhi (ö. 180/796) ve Ebû Nüvâs (ö. 198/813) İbnu'l-Mukaffa'ın yaşadığı dönemde Basra'da bulunan seçkin ilmî ve edebî şahsiyetler⁶ olup İbnu'l-Mukaffa' da bunlardan bir kısmı ile görüşmüştür. Basra'nın bu seçkin özelliği söz konusu müellifin gelişmesi için ortam bir zemin hazırlamıştır.⁷

Emevîlerin Mervan b. Muhammed (ö. 132/750) döneminde iyice zayıflaması, ülkede tefrikanın artması, Abbasî ailesinin yönetimi ele geçirmeye çalışması, Farsların ise bu durumu Abbasîler lehine kullanmaya çalışması⁸ ile beraber Emevîlerin ırkçı tutumu ve mevaliyi hakir gören tavrı, bu sebeple Farsların intikam isteği, Abbasîlerin, Peygamberimizin amcası Abbas'ın soyundan gelmesi ve bundan ötürü Şia düşüncesine daha yakın duruşları ve bunlardan ziyade halklar arasında eşitliği savunmaları gibi siyasî, sosyal ve dinî sebepler İbnu'l-Mukaffa'ın yaşadığı dönemin karmaşıklığını

¹ Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist*, Beyrut 1978, Dâru'l-Ma'rife, s.172; Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, Hindavî, Kahire 2012, s.186; Hanna el-Fâhûrî, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî*, Cîl Yay. Beyrut 2014, s.352; Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî*, Dâru'l-Me'ârif, Kahire 1963.c.3, s.507.

² İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s.172; Ebû'l-Abbas Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebîbekir İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâ'z-zamân*, thk. İhsan Abbâs, Dâru Sâdır, Beyrut 1977, c.2, s. 151; Emîn, *Duha'l-İslâm*, s.186; Muhammed Selîm Cundî, *Abdullah İbnu'l-Mukaffa'*, Matba'atü't-terâkkî, Şam 1937, s.4; Halil Merdem Bek, *İbnu'l-Mukaffa' (Eimmetü'l-edeb-2)*, Hindâvî, Beyrut 2018, s.25.

³ İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s.172; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, c.2, s. 152; Cl.Huart, "İbnu'l-Mukaffa'" *Dâiretu'l-maârifî'l-İslâmiyye-The Encyclopaedia of Islam (DMİ)*, 1997, c.1, s.272-273; Cundî, *Abdullah İbnu'l-Mukaffa'*, s.5; Carl Brockelmann, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî*, Arapçaya Çeviren: Abdulhalim Neccâr, Dâru'l-Me'ârif, Kahire 1991 (5.Baskı).c.3, s.97; Ferrûh, *İbnu'l-Mukaffa' ve kitâbu Kelile ve Dimne*, Mektebetü'l-Meymene, Beyrut 1939, s.3; Dayf, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî*, c.3, s.507; Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris Ziriklî, *A'lâm*, Daru'l-'ilm, Beyrut 1980, c.4, s.140; Ferrûh, *İbnu'l-Mukaffa' ve kitâbu Kelile ve Dimne*, s.3.

⁴ Ferrûh, *İbnu'l-Mukaffa' ve kitâbu Kelile ve Dimne*, s.3.

⁵ Abdullatif Hamza, *İbnu'l-Mukaffa'*, Kahire 1965, s. 73-75.

⁶ Ebu'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî, *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâ'z-zamân*, thk. İhsan Abbâs, Dâru Sâdır, Beyrut 1977. c.2, s. 152; Ziriklî, *A'lâm*, c.4, s.140; Halil Merdem Bek, *İbnu'l-Mukaffa' (Eimmetü'l-edeb-2)*, Hindâvî, Beyrut 2018, s.26.

⁷ Corci Zeydân, *İslâm Uygarıkları Tarihi*, çev. Nejdet Gök, İletişim Yay. İstanbul 2012, c.1, s.693.

⁸ Seyyid Fadlullah Mirkadirî-Leyla Cemşidî, "el-Mevâkıfu't-terbevî ve nuzu'âtu'l-İslahiyye fi edebî İbni'l-Mukaffa'", *Mecelletü'l-'Ulumi'l-İnsaniyeti'd-Devletiyye*, 2012, s.21.

gösteren etmenlerdir. Bu durumlar ilmî ve edebî çevreyi müspet/menfî bir şekilde etkilemiştir. Sözelimi İbnu'l-Mukaffa'ı *Risâletu's-sahâbe* isimli eserini kaleme almaya onu zorlayan durum kendisinin devlet yönetiminde gördüğü eksikliklerdir.

İbnu'l-Mukaffa'ın tercüme hareketlerini sistematik olarak başlatan Abbâsî halifesi Mansûr'la (754-775) aynı dönemde yaşaması onu Hint, Yunan ve Fars gibi farklı kültürlerden tarih, edebiyat ve felsefe alanında tercümelerde bulunmaya sevk etmiştir. Nitekim Hüsrev I. Enûşîrvân döneminde tabip Berzeveyh tarafından⁹ Hindistan'dan getirilip İslâm'dan sonra 400 yıl kadar daha yaşayan ve Farsçanın bir lehçesi olan Pehleviceye tercüme edilen *Panchatantra*'nın (beş söz) çevirisi¹⁰ olan *Kelile ve Dimne*'nin İbnu'l-Mukaffa' tarafından Arapçaya tercüme edilmesi bu etkinin tezahürüdür.¹¹

2.3. İlmî gelişimi

H.106'da¹² şimdiki adı Fîrûzâbâd olan İran'ın Şîrâz bölgesine yakın Cûr kasabasında dünyaya gelen¹³ İbnu'l-Mukaffa' eğitimini doğduğu yer olan Cûr'da, Fars ve Mecusî kültürüne göre almıştır. Babasının Dîvânü'l-harâc'daki görevi sebebiyle Basra'ya gitmiş ve orada Arap geleneğine uyarak iyi bir eğitim alıp ediplerin meclislerine devam etmiştir. Bu eğitimi almasında babasının rolü büyüktür.¹⁴

Bu süreçte sadece Arap dili edebiyatı değil; aynı zamanda Hint, Fars ve Yunan kültürü ile ilgili de bilgi edinmiştir.¹⁵ İbnu'l-Mukaffa', Basra civarındaki bedevî kabilelerle yakın ilişki kurarak Arap diline dair sağlam bilgiler edinmiştir.¹⁶ Basra'da belâgat, fesahat, hitabet, Câhiliye şiiri ve İslâmî dönem şiirine aşinalığıyla meşhur olan ve belâgatiyle örnek gösterilen 'Amr b. Ehtem'inin de mensubu olduğu Âlu'l-Ehtem kabilesinin himayesinde kalmıştır.¹⁷ Basra'da dönemin önde gelen ilim adamlarından Ma'n b. Zâide (ö. 151/768), Kuteybe b Müslim (ö. 96/715), İbn Ebû Leylâ(ö. 83/702), İbn Şubrume (ö. 144/761), 'Umâre b. Hamza (ö. 65/685'ten sonra), Abdulhamîd el-Kâtib (ö.132/750) ve Halîl b. Ahmed (ö. 175/791) gibi şahsiyetlerin ilim meclislerine iştirak etmiştir.¹⁸ İbnu'l-Mukaffa'ın dönemin ilim, edebiyat ve kültür merkezi Basra'da bulunan seçkin ilmî ve edebî şahsiyetlerle görüşme imkânı bulmuştur. Bu görüşmelerden en meşhur olanı ise Halil b. Ahmed ile olan görüşmesidir ki bu görüşmeden sonra Halil b. Ahmed, "İlmi aklımdan fazlaydı." demek suretiyle onu methetmiştir.¹⁹

Basra haricinde Kûfe'de de bulunmuştur.²⁰ Kûfe'de bulunması, onun Hz. Ali'den etkilendiğine delil olarak gösterilmesi açısından önemlidir.²¹ İbnu'l-Mukaffa'ın yaşadığı dönemde Basra ve Kûfe ilim ve edebiyat merkezi olduğu gibi aynı zamanda her ikisi

⁹C. Brockelmann "İbnu'l-Mukaffa'", *DMİ*, c.27, s.8626. Kimi rivayetlerde Tabip Berzeveyh yerine Vezir Büzürmîhr eseri Pehleviceye aktaran olarak zikredilmiştir. (Hamza, *İbnu'l-Mukaffa'*, s.186.)

¹⁰ Sa'id b. Ahmed b. Sa'id el-Endelusi, *Tabâkatu'l-umem*, Beyrut 1913, s.14; C. Brockelmann "Kelile ve Dimne", *DMİ*, c.27, s.8626-2830; İlhan Kutluer, "İbnu'l-Mukaffa'" *DİA*, İstanbul 2000, c. 21. s. 130-134.

¹¹ Mehmet Kuyanay, *İbnu'l-Mukaffa' Eserleri ve Arap Edebiyatındaki Yeri*, Otto Yay. Ankara 2021, s.78-101.

¹² Zirikli, *A'lâm*, c.4, s.140; Fâhûrî, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, s.352; Cundî, *Abdullah İbnu'l-Mukaffa'*, s.6; Merdem Bek, *İbnu'l-Mukaffa'*, s.25; Ferrûh, *İbnu'l-Mukaffa' ve kitâbu Kelile ve Dimne*, s.13.

¹³ İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s.172; Ebû Abdullah Muhammed b. Abdûs Cehşiyârî, *Kitâbu'l-vûzerâ' ve'l-küttâb*, Kahire 1938, s.109; Emîn, *Duha'l-İslâm*, s.186; Fâhûrî, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, s.352.Cundî, *Abdullah İbnu'l-Mukaffa'*, s.4; Ferrûh, *İbnu'l-Mukaffa' ve kitâbu Kelile ve Dimne*, s.3; Ömer Ferrûh, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî-el-'Asru'l-'Abbasiyye-*, Dâru'l-İlm, Beyrut 1981 (4. Baskı).s.51; Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, c.3, s.507.

¹⁴ Emîn, *Duha'l-İslâm*, s.186; Şevki Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, Kahire, Dâru'l -Me'ârif, 1978.s.507.

¹⁵ Emîn, *Duha'l-İslâm*, s.186; Merdem Bek, *İbnu'l-Mukaffa'*, s.25-56; Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, c.3, s.507.

¹⁶ Emîn, *Duha'l-İslâm*, s.186; Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, c.3, s.571.

¹⁷ Emîn, *Duha'l-İslâm*, s.186; Merdem Bek, *İbnu'l-Mukaffa'*, s.25; Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, c.3, s.507.

¹⁸ Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabîyye*, s.525; Zirikli, *A'lâm*, c.8, s.263.

¹⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, c.2, s. 152, 246; Zirikli, *A'lâm*, c.4, s. 140.

²⁰ Cehşiyârî, *Kitâbu'l-vûzerâ' ve'l-küttâb*, s.110; Emîn, *Duha'l-İslâm*, s.188; Merdem Bek, *İbnu'l-Mukaffa'*, s.21.

²¹ Ziya Tu'ma Abdü'l-Huseyn et-Talîkânî, *Eseru İmâm Âli fi'n-nesri'l-'Arabî hattâ nihâyeti karnî's-saniye-Hasan el-Basrî ve İbni'l-Mukaffa' enmüzeccen*, Müessesetü'l-Ülumi'n-Nehci'l-Belağa, Kerbelâ 2016, s.252.

birer nahiv ekolü de sayılıyordu. Ancak Basra en çok rağbet edilen şehirdi. Ancak Basra edebiyat, edebiyatçı, şair ve kelimcileri barındıran bir belde olması dolayısıyla daha revaçta idi.

Asıl ismi Abdulhamîd b. Yahya olan, Hişâm b. Abdilmelik'in mevlası Ebû'l-‘Âlâ Sâlim'in'(ö. ?) öğrencisi olup Fars geleneğini Arapçaya nakleden Abdulhamîd el-Kâtib²² İbnu'l-Mukaffa'ın öğrencisi ve en önemli hocasıdır. “*Risâle*” türüne yaptığı katkıdan ötürü “*Risâleler Abdulhamîd ile başladı, İbn Amîd ile son buldu*” denmektedir. Her türlü yazışma, sanat ve edebiyatta imam olarak nitelendirilmiştir.²³ Bu alandaki şöhretinden ötürü lakabı bile *el-kâtip* olmuştur. Çünkü yazının usul ve esasları onun tarafından ortaya konmuştur.²⁴ Dolayısıyla kâtiplerin hocası olarak nitelendirilen Abdulhamîd el-Kâtib,²⁵ hayatı boyunca da nesir sanatı ile tanınmıştır. İbnu'l-Mukaffa'ın onun meclislerine devam ettiği ve kâtiplik konusunda ondan etkilendiği kaynaklarda ifade edilmekle birlikte kaynaklar onları daha çok arkadaş olarak zikretmektedir.²⁶ Ebu'l-Câmûs Sevr b. Yezîd el-A'râbî (ö. ?) ise İbnu'l-Mukaffa'ın fesahat öğrendiği hocasıdır.²⁷

İbnu'l-Mukaffa', aruz ve Arapça kural ve kaidelerini bir sisteme kavuşturan ünlü dil ve edebiyat âlimi olarak bilinen ve tam ismi Ebû 'Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. 'Amr b. Temîm el-Ferâhidî (el-Fürhûdî) olan Halil b. Ahmed el-Ferâhidî ile görüşmüş ve onun övgüsüne mazhar olmuştur.²⁸ Bunlar haricinde kaynaklarda çok fazla geçmemesine rağmen 'Umâre b. Hamza (ö. 65/685'ten sonra), Ma'n b. Zâide (ö. 151/768), Müslim b. Kuteybe (ö. 96/715),²⁹ İbn Ebî Leylâ(ö. 83/702), İbn Şubrume(ö. 144/761), Katâde b. Diâme(ö. 117/735), Salih b. Abdilkuddûs(ö. 167/783), Rekâşî(ö. 200/815), İbnu'l-Menâzir, Selim el-Hasir, Ebû Nüvâs, Seyyid el-Himyerî(ö. ?) ve Sîbeveyhi gibi ilim ve edebiyat adamları İbnu'l-Mukaffa'ın hocaları olarak bilinmektedirler³⁰

İbnu'l-Mukaffa'ın, hocası Abdulhamîd el-Kâtib gibi siyasî çalkantıların bulunduğu dönemde yaşamış olması ve sürekli kendini koruma refleksiyle hareket etmesi, kâtiplik mesleği dolayısıyla sürekli yöneticilerle meşgul olması gibi sebeplerden ötürü onun öğrencilerinin kimler olduğu konusunda kaynaklar fazla bilgi nakletmemiştir. Buna rağmen Câhiz onun için “*Önce öğretmen, sonra belâgatçi daha sonra da edebiyatçı olan kişi İbnu'l-Mukaffa'dır.*”³¹ diyerek ve insanların, belâgat ile ilgili olarak İbnu'l-Mukaffa'a sorular sorduğunu dile getirerek³² onun hocalığından bahsetmiştir. Halil b. Ahmed'in mantık ilmini onun tercümelerinden öğrendiği de rivayet edilmiştir.³³ Beşşâr b. Burd'un, İbnu'l-Mukaffa'ın tercüme eserlerinden istifade ettiği, hatta *Kitab-ı Mazdek*'ten etkilenerek bazı şüpheler içine girdiği ayrıca İbnu'l-Mukaffa'ın telif eserlerinden *el-Edebu'l-kebîr*'den ilham aldığı da nakledilmiştir.³⁴

36 yıl gibi kısa bir ömre pek çok eser sığdıran İbnu'l-Mukaffa' en iyi on belagatçiden

²² Fâhûrî, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, s.232.

²³ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, c.3, s. 228; Tâhâ Hüseyin, *Min hadîsi's-ş-î'r ve'n-nesr*, s. 77.

²⁴ Fâhûrî, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, s.273.

²⁵ Tâhâ Hüseyin, *Min hadîsi's-ş-î'r ve'n-nesr*, s. 48.

²⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, c.3, s. 230; İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s.172; Merdem Bek, *İbnu'l-Mukaffa'*, s.28 Ferrûh, *Abdullah İbnu'l-Mukaffa' ve kitâbu Kefile ve Dimne*, s.22;

²⁷ Belâzurî, *Ensâbu'l-eşraf*, c.4, s.1703; İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s.67; Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, c.3, s.119.

²⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, s.194; Mehmet Cevat Ergin, *Halil b. Ahmed ve el-Cumel fi'n-Nahv'i*, Konya 2019, s. 25.

²⁹ Ahiret hayatını inkâr ettiği için Mansûr tarafından öldürülen şahıstır. (Hamza, *İbnu'l-Mukaffa'*, s.81.)

³⁰ Durmuş, “*İbnu'l-Mukaffa'*” *DİA*, c. 21. s. 130-134.

³¹ Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, s.138; Merdem Bek, *İbnu'l-Mukaffa'*, s.28.

³² İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s.172; Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, c.3, s.522.

³³ Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, c.3, s.122.

³⁴ Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, c.3, s.210.

biri sayılmıştır.³⁵ Anadili Farsçadan yaptığı tercümelemin bir sonucu olarak farklı kültürlerin etkisinde kalarak nesir örnekleri ortaya koyması Arap edebiyatında onu, nesir türünün öncüsü sayılmayı hak edecek noktaya getirmiştir.³⁶

2.3. Meslek Hayatı

Memuriyet hayatına kâtiplikle başlayan İbnu'l-Mukaffa' Emevîler döneminde Irak valisi Ömer b. Hubeyre'nin (ö. 110/728) yanında başlamıştır. Daha sonra Basra ve Kûfe Valisi Yezîd'in (ö. 102/720) ve Kirman Valisi Davud'un (ö. ?) kâtipliğini yapmıştır.³⁷ İbnu'l-Mukaffa'nın gerek meslek hayatı gerekse ilmi hayatında önemli bir yeri olan meşhur kâtip Abdulhamîd el-Kâtib, aynı dönemde, Şam'da, Emevîlerin son halifesi Mervan b. Muhammed'in (ö. 132/750) kâtipliğini yapmaktaydı.³⁸ İbn Hubeyre'nin öldürülmesinden sonra Abbasîlerin ilk halifesi Seffâh'ın amcaları Süleyman (ö. ?), İsa (ö. ?) ve İsmail'in (ö. ?) kâtipliğini yapmıştır. Basra valisi Süleyman b. Ali'nin kâtibi iken halifeyle tanışmış ve onun talebi üzerine daha önce Farsçaya çevrilmiş bazı Yunan klasiklerini Arapçaya tercüme etmiştir. Ardından Kirmân valisi İsa b. Ali'nin³⁹ hizmetine girmiştir.⁴⁰ Kâtiplikle ilgili asıl şöhretini de İsa b. Ali'nin yanında elde etmiştir.

İbnu'l-Mukaffa'nın meslek hayatının onun ilmî gelişiminde önemli bir etkisi olduğu yadsınmaz bir gerçektir. Yöneticilere tavsiyeler içeren *Risâletu's-sahâbe* isimli telif eseri ile tercüme eseri "*Kelîle ve Dimne*" bunun en güzel örneğidir.

2.4 Ahlâkı ve Kişiliği

İbnu'l-Mukaffa'nın siyaseti yakından takip eden bir kâtip olması, Arap-Fars kültürünün etkileşiminin zirvesi kabul edilecek bir zaman diliminde yaşaması, İbnu'l-Mukaffa' olarak anılmasına sebep olan babasının cezası ve kendi organlarının parça parça ateşe atılarak öldürülüşü onun hayatını ilginç hale getirmiştir. Sahip olduğu edebî meziyet, Arapça ve Farsçaya olan vukûfiyeti, Fars, Arap ve Yunan kültürlerine olan aşinalığı yine ilgiyi ona çeken unsurlar olmuştur. Mecusî bir aileden gelişi, sonradan Müslüman olması ve Mu'ârazatu'l-Kur'ân konusunda adının geçmesi ve zenâdikadan sayılması gibi dinî saikler de İbnu'l-Mukaffa'ı hakkında çok konuşulan biri haline getirmiştir. Halifelerin ve valilerin kendi aralarındaki çekişmelerine müdahil olması hayatına mal olacak derecededir. Bu durumlardan ötürü çoğu olumlu olmak üzere hakkında pek çok şey konuşulmuştur.

Kıbar, mizahı seven ve şakacı bir kişilik olarak tanınan⁴¹ İbnu'l-Mukaffa' Arap edebiyatı dünyasında güçlü bir şahsiyete, kuvvetli bir ahlaka ve akla, geniş bir ilme ve keskin bir dile sahip olarak tanınmıştır.⁴² Onun isâr (başkasını nefesine tercih etme), mertlik, cesaretlilik, asalet, şeref ve saygın kişiliğe sahip oluş yönüyle örnek biri olduğu ifade edilmiştir.⁴³ Seçkin bir ahlaka sahip, vakarlı, basit şeylerden uzak, aklını hevâsının emrine vermeyen, şahsında tüm iyilikleri barındıran ve çok cömert biri olarak tarif

³⁵ Tercüme eserleri: Siyeru'l-Mülûk, Kitâbu'l-Âyîn, Risâletu Tenser, Kitâbu't-Tâc Fî Sîreti Enûşîrvân, Kitâbu's-Segîserân, Kitâbu'l-Peykâr Kitâb-ı Mazdek; Kitâbu'l-Mantik Kelîle ve Dimne. Telif eserleri: el-Edebu's-Sağîr, el-Edebu'l-Kebîr, ed-Durretu'l-Yetîme, Risâletu's-Sahâbe, Hikemu İbni'l-Mukaffa' (Risâle fi'l-hikem), Yetîmetu's-Sultân, el-Yetîmetu's-Sâniye, Resâ'il, el-Edebu'l-Vecîz li'l-Veledî's-Sağîr, Tahmidât. Risâletu's-Sahâbe. Detaylı bilgi için bkz. Bknz Kuyanay, *İbnu'l-Mukaffa' Eserleri ve Arap Edebiyatındaki Yeri*, s.78-165.

³⁶ Kuyanay, *İbnu'l-Mukaffa' Eserleri ve Arap Edebiyatındaki Yeri*, s.196-212.

³⁷ İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s.172; Ceşşiyârî, *Kitâbu'l-vûzerâ' ve'l-küttâb*, s.110; Dayf, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî*, c.3, s.507.

³⁸ İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s.172; Merdem Bek, *İbnu'l-Mukaffa'*, s.28; Dayf, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî*, c.3, s.507.

³⁹ Tam ismi Ebu'l-Hasen Ali b. İsa b. Dâvûd b. el-Cerrâh'tır (ö. 334/946). (Nahide Bozkurt, "Ali b. İsa İbnu'l-Cerrâh", *DİA*, İstanbul 1990, c.20, s. 539-540).

⁴⁰ Cl. Huart, "İbnu'l-Mukaffa'", *DMİ*, c.1, s.272-273; Emin, *Duha'l-İslâm*, s.189.

⁴¹ Ebu'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzûrî, *Ensâbu'l-eshrâf*, thk. Süheyl Zikkâr-Riyâz Zerikli, Dârul-fikr, Beyrut 1992, c.4, s.1708.

⁴² Emin, *Duha'l-İslâm*, s.187.

⁴³ Emin, *Duha'l-İslâm*, s.188.

edilmesine rağmen⁴⁴ kaynaklar İbnu'l-Mukaffa'ın serserilik gibi olumsuz taraflarını de zikretmişlerdir.⁴⁵ Bu olumsuzluk bazen de milliyetçilik, sosyalistlik ve eğlence hayatına düşkünlük olarak zikredilmiştir.⁴⁶

İbnu'l-Mukaffa' aynı zamanda kaynaklarda çok zeki olarak nitelendirilmiştir. Neredeyse darbimesel haline gelen “*Sahabeden sonra Araplardan Halil b. Ahmed'ten, acemlerden ise İbnu'l-Mukaffa'dan daha zekisi yoktu.*”⁴⁷ sözü de onun zekâsına vurgu yapmaktadır. İbn Hallikân meşhur eserinde onu “*belâgatiyle ve eşsiz risâleleriyle meşhur kâtip*” olarak nitelendirmektedir.⁴⁸ Halil b. Ahmed ile İbnu'l-Mukaffa' bir araya gelip görüşmüşlerdir. Ayrıldıklarında Halil b. Ahmed onun hakkında “*İlmi, aklından daha çok*”; İbnu'l-Mukaffa' ise onun hakkında “*Aklı, ilminden daha çok*” demiştir.⁴⁹ Câhız da onun için “*belâgatin ve fesahatin zirvesi olup şair, kâtip ve fasih biri idi*” diyerek onu methetmiştir.⁵⁰ Aynı övgü Zehebî tarafından da yapılmıştır.⁵¹ İbn Haldûn “*Öyle görünüyor ki bu yeni keşfedilmiş bir ilim dalıdır.*” dediği sosyolojinin öncüleri arasında Aristo ile birlikte onu da saymaktadır. Onun ifadesine göre İbnu'l-Mukaffa'ın sözlerinde ve siyasetle ilgili mektuplarında kendi kitabının konularına benzeyen değerlendirmeler bulunmaktadır.⁵² Kaynaklarda kendi emsallerine rastlanılmadığı ifade edilen dört kişiden biri olarak İbnu'l-Mukaffa' zikredilmiştir.⁵³

İbnu'l-Mukaffa' hakkında söylenen iyi şeylere rağmen sahip olduğu ahlakın hangi kaynaklardan aldığı belli değildir. Zira “*Seni kim edep ile edeplendirdi?*” diye sorulduğunda “*Kendimden (öğrendim). Benden başkasında güzel bir şey gördüysem onu aldım, çirkin bir şey gördüysem de ondan yüz çevirdim*” şeklinde cevap vermiştir.⁵⁴ Bu da onun kimden ilim aldığını net bir şekilde ortaya koymadığı gibi İbnu'l-Mukaffa' sahip olduğu mezziyetleri tek kaynaktan değil de farklı kaynaklardan elde ettiğini göstermektedir. Söz gelimi İbnu'l-Mukaffa' atılganlığını, cesaretini, hamiyetli, izzet sahibi, şerefli oluşunu ve cömertliğini Araplıktan; hayrı sevgisini, din işlerine saygıyı ve eşitliği İslâm kültüründen; bunun yanı sıra kanaatkâr oluşunu, gönlünün genişliğini, kararlılığını ve gerek bireysel gerekse toplumsal konularda tedbirli oluşunu da Hint, Yunan ve Fars kültüründen almıştır.

2.5. Arap Edebiyatına Katkıları

İbnu'l-Mukaffa', Abdulhamîd el-Kâtip ile birlikte Arap edebiyatında nesrin kurucusu sayılmışlardır. *Risâletu's-sahâbe*'si risâledeki konu bütünlüğü, mantık silsilesi, kullanılan sade dille Arap edebiyatında nesir türünün ilk örneği sayılmıştır. Eserlerinde seciden ve süslemeden uzak, şekilden ziyade anlamın öncelendiği, anlamı bilinmeyen garip kelimeler yerine anlaşılır bir dilin kullanıldığı akıcı bir üslûp ile cahil olanın dâhi anlayabileceği bir üslûp geliştirmiştir. Anlaşılması kolay, kulağa hoş gelen ve az lafız ile çok mananın kastedildiği kendisinden öncekilere göre daha uzun, sonrakilere göre

⁴⁴ Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, c.3, s.510.

⁴⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, c.6, s. 209.

⁴⁶ Ferrûh, *İbnu'l-Mukaffa' ve kitâbu Kelîle ve Dimne*, s.8-9.

⁴⁷ Bu söz için ayrıca bkz. Askerî, Ebû hilâl, *el-Evâil*, c.1, s.118. Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, c.4, s.383. Merzubanî, *Nurü'l-Kabes*, c.1, s.21; Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, c.3, s.511.

⁴⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân* ve enbâ'ü ebna'î'z-zamân, Beyrut 1977, s. 194.

⁴⁹ Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Egâni*, Dârü'l -fîkr, Beyrut tsz, c.20, s.239; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, c.2, s. 152; Alemu'l-hudâ Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Huseyn b. Mûsâ b. Muhammed el-Alevî eş-Şerîf el-Murtazâ, *Gureru'l-fevâ'id ve dureru'l-kalâ'id*, Dârü ihya kütübü'l-'Arabîyye, yy 1945, s.136; Ziriklî, *A'lâm*, c.4, s. 140; Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s.32; Mehmet Cevat Ergin, *Halil b. Ahmed ve el-Cumel fi'n-Nahv'i*, Konya 2019, s. 25.

⁵⁰ İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s.172.

⁵¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, c.6, s. 208.

⁵² Ali Kuzudişli, “İbnu'l-Mukaffa ve İslâmî İlimlerin Oluşumundaki Rolü”, *Türk & İslâm Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi /The Journal of Turk & Islam World Social Studies*, Eylül 2017, Yıl: 4, Sayı: 12, s. 51-61”

⁵³ Diğerleri Halil b. Ahmed, Ebû Hanife ve Fezâri'dir. (Ziriklî, *A'lâm*, c.5, s.293.)

⁵⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, s.194; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c.10, s.102; Merdem Bek, *İbnu'l-Mukaffa'*, s.29; Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, c.3, s.510.

ise daha kısa cümlelerden oluşan üslûbuyla bir ekol haline gelmiştir. Ayrıca nasihatnâme ve siyasetnâme türü edebiyatın gelişimine de katkıda bulunmuş, *Kelile ve Dimne* ile birlikte Arap edebiyatında daha önce de bilinen hikâyeciliğin kapısını tekrar aralayarak bu türün genişlemesine öncülük etmiştir. Risâle tarzı mektup yazma sanatına yeni ivme kazandırmış, mektuplaşma sistemini resmî mektupların dışına çıkararak kardeşlik, taziye, tebrik konularını ilave etmiş ve mektuplara edebî özellik kazandırmıştır. Belâgat ilmine yaptığı tanımlamalarla ve bu ilim dalında ortaya koyduğu edebî sanatlarla Arap edebiyatında belâgatiyle meşhur on kişiden biri olarak kabul görmüştür. Tercüme ettiği tarih kitapları vesilesiyle tarih alanında da çığır açmıştır. Fars tarihine ait kimi eserlerin onun tarafından Arapçaya tercümesinden sonra destansı tarih anlatımı şeklinde bir gelenek oluşmuş ve Şâhnâme tarzı eserlere ilgi artmıştır.⁵⁵ İslâm dünyası X. asra kadar felsefede İbnu'l-Mukaffa'nın tercüme ettiği tercümelemlerle yetinmiştir.

2.6. Vefatı

İbnu'l-Mukaffa' Arap edebiyatında nesrin öncüsü olarak ve *Kelile ve Dimne* başta olmak üzere Eski Yunan, Fars ve Hint kültüründen yaptığı tercümelemlerle meşhur olmasına rağmen hazin ve feci şekilde öldürülmesiyle de meşhur olmuştur. Tercih edilen görüşe göre Müslüman olduktan sonra fazla yaşamamış ve 142/759 yılında Basra'da öldürülmüştür. Muhammed Kürd Ali onun eserlerinin sayısına ve muhtevasına bakarak altmışlı yaşlarda öldürülmüş olduğunu ileri sürse de⁵⁶ Kaynakların genel olarak telaffuz ettiği rakam 142'dir.⁵⁷

Onun öldürülme sebebi ve şekli ile ilgili olarak pek çok iddiada bulunulmuştur. Bu iddiaların en muteber olanlara göre sıralaması şu şekildedir.

2.6.1. Emânnâme İddiası

Mansûr'un halifeliğini kabul etmeyip ona isyan eden amcası ve aynı zamanda Suriye valisi olan Abdullah b. Ali, Ebû Müslim-i Horasânî komutasında gönderilen orduya yenilince kardeşleri İsa ve Süleyman'ın himayesine sığınmıştır. Bunlar da Mansûr'dan af talebinde bulununca; halife, yazılı olarak emân dilemesi halinde onu affedeceğini vaat etmiştir. Bundaki amacı da aslında onu affetmek değil; o emannâmede bir açığını bulup Abdullah'ı mutlaka cezalandırmaktır.⁵⁸ Abdullah ise o sırada İsa b. Ali'nin kâtipliğini yapan İbnu'l-Mukaffa'a emannâmeyi yazdırmıştır. İbnu'l-Mukaffa' edebî dehasını göstererek, büyük zekâ eseri olan yorumlara kapalı, ağır ihtiyatî şartlar taşıyan bir emannâme yazmıştır.⁵⁹ Tam metni günümüze ulaşmayan bu emannâmede halifenin, şartlardan birini ihmal ettiği takdirde eşleri boş, köleleri azat edilmiş, biatı batıl olacağı ve tüm dinlerde kâfir sayılacağı gibi ağır ihtiyatî şartlar vardır. Halife Mansûr da bu duruma kızarak Basra Valisi Süfyân b. Muaviye'ye İbnu'l-Mukaffa'ı öldürme talimatı vermiştir. Zaten İbnu'l-Mukaffa'a karşı olumsuz bir tutum içerisinde olan Süfyân da bu fırsatı kaçırmamıştır.⁶⁰ Kaynaklar bu kindarlığı bir kaç nedene bağlamaktadır. Bu

⁵⁵ Kuyanay, *İbnu'l-Mukaffa' Eserleri ve Arap Edebiyatındaki Yeri*, s.167-234.

⁵⁶ Muhammed Kürd Ali, *Resâilü'l-bulegâ*, Dâru'l-Kutubi'l-'Arabiyyetü'l-Kübrâ, Mısır 1913, s.100.

⁵⁷ Şerif el-Murtazâ, *Gureru'l-fevâ'id ve dureru'l-kalâ'id*, Dâru ihya kütübü'l-'Arabiyye, yy 1945, s.137; Brockelmann, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî*, c.3, s.93; Zirikli, *A'lâm*, c.4, s.140; c.7, s.273; Ömer Ferrûh, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî*, s.52. Ayrıca bkz İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân* c.2 s.153; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c.10, s.102; Salâheddîn Halîl b. Aybeg Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, Beyrut 1981- 1983. c.1, s.21; Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye*, s.525; Zeydân, *İslâm Uygarlıkları Tarihi*, c.1, s.693; Emîn, *Duha'l-İslâm*, s.135-136;

⁵⁸ Cehşiyârî, *Kitâbu'l-vüzerâ' ve'l-küttâb*, 103; Brockelmann, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî*, c.3, s.93.

⁵⁹ Cehşiyârî, *Kitâbu'l-vüzerâ' ve'l-küttâb*, s.104.

⁶⁰ Alemlü'l-hudâ Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Huseyn b. Mûsâ b. Muhammed el-Alevî eş-Şerif el-Murtazâ, *Gureru'l-fevâ'id ve dureru'l-kalâ'id*, Dâru ihya kütübü'l-'Arabiyye, yy 1945, s.137; Brockelmann, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî*, c.3, s.93; Zirikli, *A'lâm*, c.4, s.140; c.7, s.273; Ömer Ferrûh, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî*, s.52. Ayrıca bkz İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân* c.2 s.153; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c.10, s.102; Salâheddîn Halîl b. Aybeg Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, Beyrut 1981- 1983. c.1, s.21; Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye*, s.525; Zeydân, *İslâm Uygarlıkları Tarihi*, c.1, s.693; Emîn, *Duha'l-İslâm*, s.135-136;

nedenler şunlardır.

a) Süfyân Nişabur valisi iken kendisinden önce şehrin valisi Mesîh b. İsa ile aralarındaki ihtilaftan ötürü Mesîh'in tarafını tuttuğu gerekçesiyle İbnu'l-Mukaffa'a olumsuz tavır takınmıştır.⁶¹

b) Başka bir rivayete göre İbnu'l-Mukaffa' her defasında Süfyân'a, “şehvet düşkünün kadının oğlu” anlamına gelen *إِبْنُ الْمُعْتَلِمَةِ* diye hitap etmiş⁶² ve bunu sık sık tekrarlamıştır.⁶³ Hatta onun annesini kastederek “*Annene Iraklıların erkekleri yetmedi de Şamlıların erkeklerine mi müracaat etti?*” diyerek Süfyân'ı iyice kızdırmıştır.⁶⁴

c) Bu kindarlığın başka bir sebebi de İbnu'l-Mukaffa'ın Süfyân'a sürekli sorular sorması ve cevap alınca da “*hata yaptın*” diyerek gülmesidir.⁶⁵ Doğal olarak bu durum Süfyân'ı kızdırmıştır.

d) Heysem b. Adî de İbnu'l-Mukaffa'ın sürekli Süfyân'ı hafife alarak onu küçük düşürdüğünü, bazen de ona “*Arkasından bir zevce ve bir de zevce bırakarak ölen adama ne denir?*” şeklinde sorular sorarak onunla alay ettiğini zikretmiştir.⁶⁶

e) Ayrıca İbnu'l-Mukaffa', Süfyân'ın huzuruna çıkınca ona, burnunun büyüklüğünü ima ederek *السلام عليكما* diyerek hem onu, hem de burnunu kastederek insanların huzurunda onunla alay etmiştir.⁶⁷ Bundan ötürü Süfyân yemin ederek onu bir gün parçalarını, onun gözlerinin önünde ateşe atacağına azmetmiştir.⁶⁸ Mansûr da ona öldürme emri verince Süfyân da onu öldürmüştür.⁶⁹

f) Konuyla ilgili başka bir rivayete göre Süfyân bir keresinde; “*Ben sükûtumdan ötürü asla pişman olmadım.*” deyince İbnu'l-Mukaffa' da şu cevabı vermiştir: “*Doğru söyledin! Senin için dilsizlik çok daha hayırlıdır.*”⁷⁰ demek suretiyle onunla dalga geçmiştir.

İbnu'l-Mukaffa' ile Süfyân arasında geçen tüm bu diyalogların bir kısmı doğru olabileceği gibi hepsinin de yaşanmış olması muhtemeldir. Sonuçta kesin olan şey Süfyân'ın bu kindarlığını sürdürdüğü ve fırsatını bulduğu an intikam almakta tereddüt etmediğidir.

İbn Hallikân da yukarıdaki durumlardan emannâme ile ilgili kısmı onaylamakta ve Halife Mansûr'un emannâmeyi görünce “*Bunu kim yaptı*” diye hiddetlendiğini ifade etmektedir. Zira emannâmede çok ağır ihtiyatî şartlar vardır. Bunun üzerine onlar da “*Amcanız İsa'ya kâtiplik yapan İbnu'l-Mukaffa' isimli birisi*” diye cevap verince; Mansûr da Basra Valisi Süfyân'a onun öldürülmesini emretmiş Basra valisi de onu katletmiştir.⁷¹ Söz konusu emannâme kaynaklarda şu şekilde geçmektedir:

وَأَنَا نِلْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنِ عَلِيٍّ أَوْ أَحَدًا مِمَّنْ أَقْدَمَهُ مَعَهُ بِصَغِيرٍ مِنَ الْمَكْرُوهِ أَوْ كَبِيرٍ أَوْ أَوْصَلْتُ
إِلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ ضَرَرًا سِرًّا أَوْ عَلَانِيَةً عَلَى الْوُجُوهِ وَالْأَسْبَابِ كُلِّهَا تَضَرِّجًا أَوْ كِنَايَةً أَوْ بِحِيلَةٍ مِنَ الْحَيْلِ فَأَنَا

⁶¹ Ceşşiyârî, *Kitâbu'l-vüzerâ' ve'l-küttâb*, s.105; Belâzurî, *Ensâbu'l-eshrâf*, c.4, s.1706-1707; Merzubanî, Ebû Ubeydillâh Muhammed b. İmrân b. Mûsâ b. Saîd, *Nurü'l-Kabes*, t.y, s.21; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, c.2, s.152; Muhammed Kürd Ali, *Resâilü'l-bulegâ'* Dâru'l-Kütübi'l-Arabîyyeti'l-Kübrâ, Mısır 1913, s.7; c.1, s.21.

⁶² Belâzurî, *Ensâbu'l-eshrâf*, c.4, s.1707; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c.10, s.102;

⁶³ Belâzurî, *Ensâbu'l-eshrâf*, s.1708; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân* c.2 s.152; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, c.6, s. 209.

⁶⁴ Belâzurî, *Ensâbu'l-eshrâf*, c.4, s.1706-1707; Ceşşiyârî, *Kitâbu'l-vüzerâ' ve'l-küttâb*, s.104.

⁶⁵ Belâzurî, *Ensâbu'l-eshrâf*, c.4, s.1707; Ceşşiyârî, *Kitâbu'l-vüzerâ' ve'l-küttâb*, s.109.

⁶⁶ Belâzurî, *Ensâbu'l-eshrâf*, c.4, s.1707; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân* c.2 s.153; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c.10, s.102.

⁶⁷ Belâzurî, *Ensâbu'l-eshrâf*, c.4, s.1707; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân* c.2 s.153; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c.10, s.102.

⁶⁸ Ceşşiyârî, *Kitâbu'l-vüzerâ' ve'l-küttâb*, s.106; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân* c.2 s.152; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c.10, s.102;

⁶⁹ Ceşşiyârî, *Kitâbu'l-vüzerâ' ve'l-küttâb*, s.106; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân* c.2 s.152; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c.10, s.102;

⁷⁰ Belâzurî, *Ensâbu'l-eshrâf*, c.4, s.1708; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c.10, s.102;

⁷¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân* c.2 s.152.

نَفِيٍّ مِنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ وَمَوْلُودٍ لِعَبْرِ رُشْدَةٍ وَقَدْ خَلَّ لِجَمِيعِ أُمَّةٍ مُحَمَّدٍ خَلْعِي وَحَرْبِي وَالْبَرَاءَةَ
مِيَّيَّ، وَلَا بَيْعَةَ لِي فِي رِقَابِ الْمُسْلِمِينَ وَلَا عَهْدَ وَلَا ذِمَّةَ، فَقَدْ وَجَبَ عَلَيْهِمْ مِنَ الْخُرُوجِ مِنْ طَاعَتِي
وَإِعَانَةِ مَنْ نَاوَأَنِي مِنْ جَمِيعِ الْخُلُقِيِّ، وَلَا مَوَالَاةَ بَيْنِي وَبَيْنَ أَحَدٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَهُوَ مَتَبَرٌّ مِنَ الْحَوْلِ وَالْقُوَّةِ
وَمُدَّعٍ إِنْ كَانَ إِنَّهُ كَافِرٌ فِي جَمِيعِ الْأَدْيَانِ، وَلَقِي رَبَّهُ عَلَى غَيْرِ دِينٍ وَلَا شَرِيعَةٍ مُحَرَّمُ الْمَاكِلِ وَالْمَشْرَبِ
وَالْمَنَاحِكِ وَالْمَرْكَبِ وَالرِّقِّ وَالْمُلْكِ وَالْمَلْبَسِ عَلَى الْوُجُوهِ وَالْأَسْبَابِ كُلِّهَا، كَتَبْتُ بِخَطِّي وَلَا يَتِيَّةَ لِي فِي
سِوَاهُ وَلَا يَقْبَلُ اللَّهُ مِنْهُ إِلَّا إِيَّاهُ وَالْوَفَاءَ بِهِ.

“Eğber ben Abdullah b. Ali'ye ve beraberinde bulunan aile efradına herhangi bir zarar verecek olursam; kendilerine gizli veya açıktan, yazıyla veya herhangi bir yolla, hangi şartla ve sebeple olursa olsun bir kötülüğüm dokunacak olursa, Abdullah b. Ali'den uzak, zinadan doğma olayım; Ümmet-i Muhammed'e bana karşı ayaklanmak câiz olsun. Hiçbir Müslümanın bana karşı biat bağı kalmasın. Bana karşı isyan etmeleri, bana karşı harekete geçen herkese yardım etmeleri kendilerine vacip olsun. Benimle Müslümanlar arasında hiçbir dostluk bağı kalmasın. Güç ve otoriteden arındırılmış ve bütün dinleri inkâr etmiş olayım. Allah'a; dinsiz, imansız, yediği içtiği, karısı, bineği, mal ve elbiseleri haram olan bir adam olarak kavuşayım. Bu emân yazısını kendi ellerimle yazıyorum. Burada yazılanların dışında bir art niyetim yoktur. Allah burada yazılanlardan başka bir şey uygulamamı kabul etmez.”⁷² Ancak emannâmenin tamamı bununla sınırlı değildir. Yukarıda zikri geçen cümleler emannâmenin son cümleleridir.⁷³ Emannâmenin diğer kısmının ne olduğu ise meçhuldür.

İbnu'l-Mukaffa', Süfyân'ın yanına gitmek için izin istemiş, Süfyân ilk olarak yanındakilerin dağılmasını istemiş, yanındakiler dağılınca da onu bir odaya hapsedmiştir. Daha sonra *“Sen annem ile ilgili dediklerini hatırlıyorsun değil mi? Seni daha önce hiç kimsenin ölmediği bir şekilde öldüreceğim, ahiret ateşinden önce bu dünya ateşinde seni yakacağım Ey Zındığın oğlu!* diyerek yaktığı ateşin içine, İbnu'l-Mukaffa'ın organlarını, onun görebileceği şekilde, tek tek ateşe atarak onu öldürmüştür.⁷⁴ O esnada İbnu'l-Mukaffa' da Süfyân'a *“Allah'a yemin olsun ki; beni öldürmekle bin kişiyi öldürmüş olacaksın. Senin gibi yüz kişi öldürülse bir kişiye karşılık gelmez”* dediği rivayet edilmiştir.⁷⁵

Aslında İbnu'l-Mukaffa', İsa b. Ali tarafından bir vesileyle Süfyân'a gönderilirken başına geleceklerden haberdar olacak ki İsa'dan kendisiyle birlikte İbrahim b. Ceble el-Kindî'nin de gönderilmesini, zira Süfyân'a güvenmediğini söylemiştir. Ancak İsa *“Süfyân senin, benim yanımdaki konumunu bildiği için ona zarar vermeyecektir.”* demesine rağmen İbnu'l-Mukaffa' yine de Süfyân'a, İbrahim ile birlikte gitmiştir. Ancak durum yine de değişmemiştir.⁷⁶ Başka bir rivayete göre; İsa b. Ali, kardeşi Abdullah b. Ali'nin işi için Basra'ya gelmiştir. O esnada İbnu'l-Mukaffa'a *“Süfyân'a şu iş için git”* demesine karşın İbnu'l-Mukaffa' da *“Ondan korkuyorum”* deyince de *“Benim emânımda olduğun için sana bir zarar vermez”* demiştir.⁷⁷ Bu durum da İbnu'l-Mukaffa'ın Süfyân'dan gelecek tehlikelerin farkında olduğunu göstermektedir.

⁷² Ceşşiyârî, *Kitâbu'l-vüzerâ' ve'l-küttâb*, s.104; Dayf, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî*, c.3; s.508. Ayrıca bkz. İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân* c.2 s.152; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, c.6, s. 209; Şerîf el-Murtazâ, *Gururu'l-fevâ'id ve dururu'l-kalâ'id*, s.136; Ahmed Zeki Safvet, *Cemheretu resâilî'l-'Arab fi 'usûri'l-'Arabiyye*, Dâru'l-'ulum, Kahire 1937-1938, c.3, s.25.

⁷³ Ceşşiyârî, *Kitâbu'l-vüzerâ' ve'l-küttâb*, s.105;

⁷⁴ Ceşşiyârî, *Kitâbu'l-vüzerâ' ve'l-küttâb*, s.106-107; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân* c.2 s.152; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, c.6, s. 209.

⁷⁵ Ceşşiyârî, *Kitâbu'l-vüzerâ' ve'l-küttâb*, s.110.

⁷⁶ Ceşşiyârî, *Kitâbu'l-vüzerâ' ve'l-küttâb*, s.106.

⁷⁷ Ceşşiyârî, *Kitâbu'l-vüzerâ' ve'l-küttâb*, s.106; Belâzurî, *Ensâbu'l-esrâf*, c.4, s.1706-1707; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân* c.2 s.15.

Corcî Zeydân İbnu'l-Mukaffa'ın Süfyân ile alay ettiğini, Süfyân'ın kendisine kırıldığını ve kin bağladığını onaylamaktadır. Ona göre inancının bozuk olduğu gerekçesiyle halife tarafından tutuklanması emredilen İbnu'l-Mukaffa' ile ilgili bu durumu fırsat bilen Süfyân bu fırsatı kaçırmayarak onu tutuklatmış ve vücudunun azalarını birer birer kestirerek, önce kestirdiği azalarını, sonra da tüm bedenini, aynı fırında yakarak onu feci bir şekilde öldürmüştür.⁷⁸ Ömer Ferrûh da onun öldürülme sebepleri arasında *Kelile ve Dimne*'sinde onun, Halife Mansûr'un baskıcı sistemini üstü kapalı eleştirmesi, zındıklığı gibi siyasî tek bir sebebe bağlamanın zor olduğunu ifade ederek emannâme konusunun; tartışmasız, görünen sebep olduğu kanaatindedir.⁷⁹

2.6.2. Siyasî Sebepler

Risâletu's-sahâbe adlı eserinde İbnu'l-Mukaffa'ın Abbâsîlerin siyasetini ve Halife Mansûr'un idaresini tenkit etmesi de başka bir iddiadır. Hatta bu risâlenin halifeye karşı baş kaldırı ve devrim niteliğinde olduğu iddia edilmiştir. *Kelile ve Dimne*'sinde, Halife Mansûr'un baskıcı sistemini üstü kapalı eleştirdiği iddiası da yine konu ile ilgilidir.⁸⁰

Amerikalı şarkiyatçı ve dünya tarihçisi Marshall G. S. Hodgson (1922-1968) İbnu'l-Mukaffa'ın Mansûr zamanında daha sistematik bir mutlaki rejim istediği için idam edildiğini ifade ederek onun ölümünü siyasî sebeplere bağlamıştır.⁸¹

Yahudi kökenli Alman şarkiyatçı Erwin Isak Jakob Rosenthal'a (1904-1991) göre İbnu'l-Mukaffa'ın yazdıklarına göre hüküm verilirse, onun inancı şüphe götürmez bir noktadadır. Ebû 'Amr yerine Ebû Muhammed olduğu zaman ateizmini geride bırakmıştır. Ölümüyle Mecusi olup olmamasının hiçbir ilgisi yoktur.⁸² İbnu'l-Mukaffa', sadece Halife Mansûr'un hoşuna gitmeyen bir şeyler yazınca ortadan kaldırılmıştır.⁸³

2.6.3. Zındıklık İddiası

Mani ve Mazdek dinlerine inanan bir Mecusî olan İbnu'l-Mukaffa' bir akşam yemeğinde bir çocuğun okuduğu Kur'ân'ın etkisinde kalmış ve özellikle İsa b. Ali'nin teşvikiyle Müslüman olup Abdullah adını almıştır.⁸⁴ Ancak Arap tarihi, dil ve edebiyatı uzmanı Philip K. Hitti'nin (1886-1978) de dediği gibi onun İslâm dinine bağlılığı gerçekten şüpheyle karşılanmıştır. Hatta ona göre 757'de ateşe atılmak suretiyle öldürülmesi de bu sebeptendir.⁸⁵

Kendisine nispet edilen Kur'ân'a muâraza yaptığı iddiası; Mazdek, Mani, Zerdüşt gibi Fars din ve inançlarına ait birçok kitabı Arapçaya çevirmesi onun zındıklığına yorumlanmış, dolayısıyla öldürülmesi de bu sebeplere dayandırılmıştır.⁸⁶

2.6.4. Fars Kültürünü İslâm Dünyasına Aşladığı İddiası

İbnu'l-Mukaffa'ın tercüme ettiği eserlerde Fars kültürünü İslâm toplumuna empoze etmeye çalıştığı iddiası ile Fars dinini, siyasetini, idaresini ve kültürünü yayma gayreti iddialarına maruz kalması yine kaynaklarda öldürülme sebepleri arasında

⁷⁸ Corcî Zeydân, *İslâm Uygarlıkları Tarihi*, çev. Nejdet Gök, İletişim Yay. İstanbul 2012, c.1, s.693.

⁷⁹ Ferrûh, *İbnu'l-Mukaffa' ve kitabı Kelile ve Dimne*, s.5.

⁸⁰ Tâhâ Hüseyin, *Min hadîsi's-şî'r ve'n-nesr*, Hindavî, Kahire 2012, s.46; Ferrûh, *İbnu'l-Mukaffa' ve kitabı Kelile ve Dimne*, s.5; Ferrûh, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, s.52.

⁸¹ Marshall G. S. Hodgson, *İslâm'ın Serüveni*, Çev. Metin Karabaşoğlu, İz Yay. İstanbul 1993, s.250.

⁸² Erwin I. J. Rosenthal, *Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi* (Çev. Ali Çaksa), İz Yay. İstanbul 1996, s.101.

⁸³ Rosenthal, *Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi*, s.99.

⁸⁴ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c.10, s.102; Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, tsz. c.6, s. 209; Corcî Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye*, Hindavî, Kahire 2012, s.525; Emîn, *Duha'l-İslâm*, s.186. Ayrıca Bknz İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, c.2, s. 152; Zirikli, *A'lâm*, c.4, s.140; Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, c.3, s.507.

⁸⁵ Philip K. Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, Çev. Salih Tuğ, Boğaziçi Yay. İstanbul 1980, c.1, s.474.

⁸⁶ Kuyanay, *İbnu'l-Mukaffa' Eserleri ve Arap Edebiyatındaki Yeri*, s.53-62.

zikredilmektedir.⁸⁷

Hazreti Ömer'in İran'ı fethetmesiyle siyasi alanda mağlup olan Farslar, mücadelesini kültürel ve dinî alana kaydırmış, Sünnî-Abbâsî hâkimiyetine karşı bilginin kontrol dışına çıkarılması yöntemini izleyerek muhalefet geliştirmiştir. İlk tepki olarak da İslâm medeniyetini belirleyen ilimlerin altını oymaya yönelik bir muhalefet tarzı ortaya koydukları iddia edilmiştir. Bu iddianın sahiplerinden birisi de Câbirî'dir.⁸⁸ Câbirî'ye göre Fars kültüründen ithal edilen itaat ahlakı da bu teşebbüslerdendir ki İbnu'l-Mukaffa'ın eserlerinde abartılı bir şekilde savunduğu düşüncelerinden biri budur. Bu ithal süreci de Emevî döneminin sonlarında Abbâsî döneminin başlarında özellikle saray kâtiplerinin teşebbüsleri ile başlamıştır. Sultanın veliaht ve yöneticilere ya da halka hitaben söyledikleri, bu kâtiplerce kaleme alınır, zaman zaman bu yazılanlar halka açık yerlerde okunur, insanların sultana itaat etmeleri teşvik edilir ve sultan yüceltilirdi. Böylece Mektubât edebiyatı bir tür propaganda işlevi görürdü.⁸⁹ Câbirî, bu noktada *Kelîle ve Dimne*'nin Kur'ân kadar önemsendiğini ifade ederek İbnu'l-Mukaffa'ın bu konudaki rolünü ortaya koymaya çalışmıştır.⁹⁰ Hatta Câbirî, Fars kültüründen ithal edilen bu saltanat ve itaat değerlerinin özellikle Abdullah İbnu'l-Mukaffa' tarafından popülerleştirildiğini, İbnu'l-Mukaffa'ın bu ahlâk anlayışının propagandacısı olduğunu vurgulayarak asıl dili Sanskritçeden Farsçaya, oradan Arapçaya tercüme edilen kitabın başına giriş bölümü eklenen *Kelîle ve Dimne*'nin o tarihten modern Arap Nahda hareketine kadar İslâm -Arap ahlâk aklının oluşumunda birinci kaynak olduğunu ifade etmektedir.⁹¹ Ona göre İbnu'l-Mukaffa'ın, bunu yapmaktaki amacı ise siyasi muhalefete ve savunduğu davalara hizmet etmektir. Ayrıca İbnu'l-Mukaffa'ın, özellikle siyasi literatürü Arapçalaştırmasının bir tesadüf eseri olmadığı gibi sosyal ve siyasal içerikli özdeyişleri ve atasözleri ile dolu *el-Edebu'l-kebîr* adlı eserine ilaveten bir de siyasi ve anayasal bir deklarasyon niteliği taşıyan *Risâletu's-sahâbe adlı* eserlerinde İbnu'l-Mukaffa'ın devletin laik temeller üzerinde örgütlenmesini savunmaktadır. Dolayısıyla en çok bilinen eseri *Kelîle ve Dimne* de Hint-Pers kökenli olmasına rağmen Arapçaya tercümesinde su götürmez siyasi hedefleri vardır. Daha sonra bu esere yaptığı *Berzeveyh Bölümü*'nde dinlerin farklı olanları anlatılarak sadece akla dayanılması gerektiğini istemiştir.⁹²

Câbirî'ye göre İbnu'l-Mukaffa'ın kendi kitaplarında Kur'ân, Hadis ve İslâm kültür mirasına ait hiçbir unsuru kaynak göstermeyerek hatta tam aksine onun İslâm öncesi kültüre, kadim mirasa dayanmayı açıkça teşvik etmiştir.⁹³

Câbirî'nin bu iddiası çok fazla dile getirilmese de çok önemli ve çok ciddi bir iddiadır. Onun zındıklıkla itham edilmesi veya Kur'ân'a karşı mu'araza teşebbüsünde bulunduğu iddiasının gerçek olduğu kabul edilse dahi onun hayatıyla sınırlı olup ölümden sonra bu problem yok olmuşsa; bu durum, bir sorun teşkil etmeyebilir. Ancak Câbirî'nin söz konusu iddiası onun hayatıyla sınırlı kalmadığı gibi devlet yönetiminde yönetici-halk ilişkisinden, mezheplerin oluşumuna kadar, kelâmî tartışmalardan felsefeye kadar ve edep, ahlak, adalet kavramlarından ilimlerin oluşumuna kadar pek çok konuyu ilgilendiren bir boyuta sahiptir.

Rosenthal ise İbnu'l-Mukaffa'ın eserlerini sunuş tarzını ve siyasî otorite için en başta

⁸⁷ Kuyanay, *İbnu'l-Mukaffa'ın Eserleri ve Arap Edebiyatındaki Yeri*, s.72-76.

⁸⁸ Coşkun, *İslâm -Arap Ahlâkının Yapısal Soy Kütüğü...* c.11, s.43, s.189.

⁸⁹ Coşkun, *İslâm -Arap Ahlâkının Yapısal Soy Kütüğü...* s.193.

⁹⁰ Coşkun, *İslâm -Arap Ahlâkının Yapısal Soy Kütüğü...* s.193.

⁹¹ Coşkun, *İslâm -Arap Ahlâkının Yapısal Soy Kütüğü...* s.195.

⁹² Muhammed Âbid el-Câbirî, *Arap-İslâm Aklının Oluşumu*, çev. İbrahim Akbaba, Kitabevi, İstanbul 2001 (3. Baskı), s.79; Câbirî, *Arap Aklının Oluşumu*, s.96.

⁹³ Câbirî, *Arap-İslâm Aklının Oluşumu*, s.79

gereken bilgi ve hikmeti dinî açıdan yorumlamasını; İbnu'l-Mukaffa'nın Sâsâni modelini İslâm'ın önde gelen sembol ve kurumlarına uyarlamak arzusunda yapıldığını iddia ederek İbnu'l-Mukaffa'nın Fars kültürünü yayma iddialarını desteklemektedir.⁹⁴ Rosenthal onun öldürülme gerekçesinin de inancıyla ilişkilendirilmemesi gerektiği düşüncesindedir.⁹⁵

İbnu'l-Mukaffa'nın zındıklıkla ithamı ile *Kitab-ı Mazdek, Kelile ve Dimne* gibi isimli eseri Farsçadan Arapçaya tercüme etmesi bu iddiayı destekliyor gibi görünse de İbnu'l-Mukaffa'nın İslâm kültürüne etkisi ile ilgili son dönemlerde Câbirî'nin dile getirdiği konuyla ilgili detaylı bir araştırma henüz yapılmış değildir. Ancak sultana itaat konusunda aşırılık, hikâyeciliğin yol değişikliği, vahiy kaynaklı haber kaynakları yerine akıldan beslenme gibi olguların İbnu'l-Mukaffa tarafından İslam kültürüne sirayet etmeye başladığını ifade etmek gerekmektedir. Tüm bu değişimlerin sübutuna rağmen bu yöndeki girişimlerin planlı olup olmadığı ayrı bir araştırma konusudur. Öyle görülüyor ki Câbirî'nin iddiaları bu araştırmalara kapı aralamıştır.

Arap ve İslamî Çalışmalar Profesörü Amerikalı Dimitri Gutas (1945-?) İbnu'l-Mukaffa'nın bu tercümelerini, imparatorluğun gitgide daha çok Araplaşması ve Farsça konuşan nüfusun İslamlaşması gibi masum sebeplere bağlamaktadır. Ona göre bu durum Pehlevi yazınsal ve tarihsel kaynakların da Arapçaya çevrilmesi gereksinimini doğurmuştur.⁹⁶

Câhız, İbnu'l-Mukaffa'nın, din ve inançların anlatım ve tasvirinde başarılı olmasına karşılık eleştiri yeteneği zayıf olduğu için yanlış anlaşıldığı görüşündedir.⁹⁷

3. SONUÇ

Kelile ve Dimne ile Fars tarihi ve yöneticileri ile ilgili eserlerin tercümesi doğal bir seyir içerisinde mi geliştiği yoksa Hint ve Fars kültürünü İslâm kültürüne empoze etmeye mi çalıştığı tartışmasını beraberinde getirmiştir. Bundan ötürü zındık ithamına muhatap olmuş; hatta Kur'ân'a muaraza⁹⁸ yapmakla itham edilmiştir. İbnu'l-Mukaffa'nın kendi eserlerinde yaşadığı toplumun dinî kaynakları olan Kur'ân ve hadis yerine eski Yunan, Hint ve Fars kültüründen iktibasta bulunması ve yakın arkadaşlarının zındıklıkla anılan kimseler olması zındıklık ithamını bir bakıma haklı çıkarsa da aynı şeyi Kur'ân'a muaraza ithamı için söylemek zor görünmektedir. Her hâlükârda her iki ithamın İbnu'l-Mukaffa'nın eserlerini günümüze taşıma başta olmak üzere pek çok duruma sirayet ettiğini de ifade etmek gerekir. Ona ait olup günümüze ulaşmayan veya ulaşıp da isim karışıklığına maruz kalan eserleri bu durumun tezahürüdür.

Kanaatimizce İbnu'l-Mukaffa'nın sahip olduğu ahlâkî erdemlerin yanı sıra sahip olduğu edebî istitâat ile hem Arap hem Fars kültürüne olan vukûfiyeti, kendisini çekemeyenlerin kin ve nefretini celp etmiştir. Yönetimde keyfi uygulamaları eleştirerek hukukun üstünlüğüne dayalı bir yönetim talebi, ıslah taraftarı olması, hayatı boyunca mesleği olan kâtiplik sayesinde hem Emevî hem de Abbâsî kültürünü tanıdığı için yöneticilerin zaafına vakıf olması ve bunu ifade etmekten çekinmemesi gibi saikler de genç yaşta öldürülme sebebi olabilir.

İslâm kültürünü aklî-mantıkî usullerle işleyip eserlerinde edep ve ahlâk konularında yoğunlaşan İbnu'l-Mukaffa'nın yazdıklarına bakılırsa onun zındıklıkla itham edilmesini

⁹⁴ Rosenthal, *Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi*, s.103.

⁹⁵ Rosenthal, *Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi*, s.101.

⁹⁶ Dimitri Gutas, *Yunanca Düşünce Arapça Kültür*, çev. Lütfü Şimşek, Kitap Yay. İstanbul 2003, s.36.

⁹⁷ Dayf, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî*, c.3, s.507.

⁹⁸ Kuyanay, *İbnu'l-Mukaffa' Eserleri ve Arap Edebiyatındaki Yeri*, s.62-72.

gösteren delillere ulaşmak zordur. Bu durum onun kendi kimliğini gizlemeye çalışmasıyla izah edilebilir. Ancak yazdıklarına bakılırsa gerek Kur'ân'dan gerekse hadislerden çok az iktibasta bulunmuş olması, hakkındaki zındıklık ithamını güçlendirmektedir. Halifeye çok yakın olmasına ve dinî literatürün edebî eserlerde yoğun olarak işlendiği bir dönemde yaşamasına rağmen dinî kaynaklardan beslenmemesi oldukça düşündürücüdür.

İbnu'l-Mukaffa'ın bu durumu, kendi kimliğini gizlemeye çalıştığı şeklinde de yorumlanmıştır.⁹⁹ Emevîlerin mevaliye karşı kötü davranmasının bir sonucu olarak o dönemde yaşayan ve Arap olmayan halkın kendi menfaatleri gereği Abbasîlere meylettiği bilinen bir gerçektir. İbnu'l-Mukaffa'ın da bundan geri kalmayıp onlara yaranmak için Müslüman olmuş gibi bir izlenim vermiş olması muhtemeldir. Onun siyaset yapma kabiliyetinin yüksek oluşu ve işin hakikatinde koyu bir Zerdüş aileden geldiği de unutulmamalıdır. Dolayısıyla onun zındıklıkla itham edilmesi ile ilgili delillerin fazlalığı dikkat çekmektedir.

Kaynaklarda “emânnâme” sebebiyle öldürüldüğü iddiası gerçekçi görünse de “emânnâme”nin bardağı taşıran son damla olduğunu ifade etmek daha doğru olacaktır. Çünkü edip, mütercim ve kâtiplik kimliği ile meşhur birisinin vahşice öldürülmesi tek ve basit bir sebebe dayandırılmamalıdır. Bundan ötürü onun öldürülmesini siyasî ve dinî sebepler topluluğuna bağlamak daha uygun olacaktır. Süfyân tarafından öldürülmesi ise sadece öldürülmesine karar verildikten sonraki süreci kapsamaktadır ki bu da onun ölümüyle ilgili asıl sebep değil belki de Mansur'un bir ölüm planı olarak zikredilebilir. Başka bir ifade ile “Niye Süfyân?” sorusunun cevabı olabilir ki Süfyân'a karşı İbnu'l-Mukaffa'ın kışkırtıcı tutumunu hatırlamak yeterli olacaktır.

Dikkat edilirse hakkındaki her bir iddia İbnu'l-Mukaffa'ın gerek edebî gerekse siyasî ayrı bir dehasına işaret etmektedir. Kendisine yazdırılan “emânnâme”de hiçbir açık bırakmaması onun edebî meziyetini, *Risâletu's-sahâbe* isimli eserinde kendisine itham edilen görüşler onun siyasî meziyetini, sahip olduğu derin Fars ve Arap kültürü bilgisi ile çevresi tarafından kiskanılması yine onun entelektüel kişiliğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

BROCKELMANN, Carl, **Târîhu'l-edebi'l-'Arabî**, Arapçaya Çeviren: Abdulhalim Neccâr, Dâru'l -Me'ârif, Kahire 1991 (5.Baskı).

CÂBİRÎ, **Arap Aklının Oluşumu**, çev: İbrahim Akbaba, İz Yay, İstanbul 1997.

CÂBİRÎ, Muhammed Âbid, **Arap-İslâm Aklının Oluşumu**, Çev: İbrahim Akbaba, Kitabevi, İstanbul 2001.

CEHŞİYÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdûs, **Kitâbu'l-vuzerâ' ve'l-küttâb**, Kahire 1938.

COŞKUN, Muhammed, “İslâm-Arap Ahlâkının Yapısal Soy Kütüğü– Muhammed Âbid el-Câbirî Bağlamında–”, **Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi**, İstanbul, 2015, c.11, S.43, s.189-205.

CUNDÎ, Muhammed Selîm, **Abdullah İbnu'l-Mukaffa'**, Matba'atü't-terâkki, Şam 1937.

⁹⁹ Fâhûrî, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, s.353.

- DAYF, Şevkî, **el-Medarisu'n-Nahviyye**, Kahire, Darü'l Mearif, 1978.
- DAYF, Şevkî, **Târîhu'l-edebi'l-'Arabî**, Dâru'l-Me'ârif, Kahire 1963.
- DURMUŞ, İsmail, "*İbnu'l-Mukaffa'*", **DİA**, İstanbul 2000.
- EMİN Ahmed, **Fecrü'l-İslâm**, Hindavî, Kahire 2012.
- EMİN, Ahmed, **Duha'l-İslâm**, Hindavî, Kahire 2012.
- ENDELUSÎ, Sa'id b. Ahmed b. Sa'id, **Tabâkatu'l-umem**, Beyrut 1913.
- FÂHÛRÎ, Hannâ, **Târîhu'l-edebi'l-'Arabî**, Cîl Yay. Beyrut 2014.
- FERRÛH, Ömer Abdullah, **İbnu'l-Mukaffa' ve kitâbu Kefle ve Dimne**, Mektebetu'l-Meymene, Beyrut 1939.
- FERRÛH, Ömer, **Târîhu'l-Câhiliyye**, Dâru'l-'İlm, Beyrut 1964.
- FERRÛH, **Târîhu'l-edebi'l-'Arabî-el-'Asru'l-'Abbasî-**, (4. Baskı), Dâru'l-'İlm, Beyrut 1981.
- GUTAS, Dimitri, **Yunanca Düşünce Arapça Kültür**, çev. Lütfü Şimşek, Kitap Yay, İstanbul 2003.
- HAMZA, Abdullatif, **İbnu'l-Mukaffa'**, (III. baskı), Kahire 1965.
- HİTTÎ, Philip K. **Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi**, Çev: Salih Tuğ, Boğaziçi Yay, İstanbul 1980.
- HODGSON, Marshall G. S. **İslâm'ın Serüveni**, Çev: Metin Karabaşoğlu, İz Yay, İstanbul 1993.
- HÜSEYİN, Tâhâ ,Min **hadîsi's-şi'r ve'n-nesr**, Hindavî, Kahire 2012.
- İBNU'N-NEDÎM, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'küb İshâk b. Muhammed b. İshâk, Dâru'l -Ma'rife, **el-Fihrist**, Beyrut 1978.
- KUYANAY, Mehmet, **İbnu'l-Mukaffa' Eserleri ve Arap Edebiyatındaki Yeri**, Otto Yay. Ankara 2021, s.62-144.
- MAKDÎSÎ, Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, **el-Bed' ve't-târîh**, tsz yy.
- MERDEM BEK, Halîl, **İbnu'l-Mukaffa' (Eimmetü'l-edeb-2)**, Hindavî, Beyrut 2018.
- MİRKADİRÎ, Seyyid Fadlullah – Cemşidi, Leyla, "*el-Mevâkifü't-Terbevî ve Nüzû'atü'l-İslahiyye fî edebi İbni'l-Mukaffa'*", **Mecelletu'l-'ulumi'l-insaniyeti'd-devletiyeye**, 2012, s.19-36.
- ROSENTHAL, Erwin I.J. **Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi** (Çev: Ali Çaksu), İz Yay. İstanbul 1996.
- SAFVET, Ahmed Zeki, **Cemheretu Resâili'l-'Arab fî 'usûri'l-'Arabiyye**, Dâru'l -'ulum, Kahire 1937-1938.

ŞERÎF el-MURTAZÂ, Alemu'l-hudâ Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Huseyn b. Mûsâ b. Muhammed el-Alevî, **Gureru'l-fevâ'id ve dureru'l-kalâ'id**, Dâru ihya-i kütübi'l-Ârabî, yy 1945.

ZEYDAN, Corci, **İslâm Uygarlıkları Tarihi**, çev: Nejdet Gök, İletişim Yay. İstanbul 2012.